

Тыныстанова Н.

БУЮМ - ТЕРМИНДЕРДИН СИМВОЛУ

Тыныстанова Н.

ВЕЩЬ – СИМВОЛ ТЕРМИНОВ

Көркөм адабияттын предмети адам, бирок ал аны курчап турган аалам, же жаратылыш жана айбанаттар дүйнөсү, ошондой эле урунган буюм-теримдер менен бирдикте сүрөттөлөт. Балдардын ар биринин чыгармада көтөргөн жүгү, аткарган кызматы бар.

Биз символдор тууралуу сөз салып жаткандан кийин буюм-теримдердин сүрөттөлүшүн да ошол планда карап, талдашыбыз керек.

Элибиздин урунган буюмдардын ичине эң эле маанилүүсү боз үй. Бул алардын көчмөн турмушуна ылайыкталып жаралган жана эң эле акылмандык менен ойлоп табылган эң сонун оокаты. Ошол үйдө алар жайдыр-кыштыр жашаган. Башында практикалык зарылчылыкта келип чыкса да, боз үй улам барган сайын чебер усталардын, уз аялдардын колунан өркүндөтүлүп отуруп, чоң өнөрдүн үлгүсүнө айланган. Ошентип, кылымдарды басып өтүп, ал совет дооруна келип жетти. Адамдар отурукташты, там үйлөргө кире башташты. Ошондо кээ бир алабармандар тез эле боз үйдү жокко чыгарып ташташты. Мына ушундай коз карашты Ч.Айтматов «Гулсарат» повестинин каарманы Танабайдын өмүрүнүн бир учуру менен элестетип берет. Ал айыл чарбасын коллективтештирүү мезгилинде бир тууганын кулакка тарттырып, эскиликтин белгиси катарында боз үйгө чабуул жасап, «жоголсун» деп кыйкырып чыккандардын бири болчу. «Кийин көрсө, көчүп-конуп жашаган малчынын боз үйү жок көргөн курусун, эми Танабай өзү таң: боз үйдө курутуу керек деп кантип озуу батып айтты экен» («Гулсарат», 87-бет).

Боз үйдүн ичи эмне деген кооздук. Уздар саймалап жасаган жабыкбаш, сызма, чыгдан, жыгач усталардын колунан жаралган ала бакан, кереге, уук, түндүк, эшик ж.б.у.с. көз жоосун алган нечен буюмдар. Кыргыздардын бул керемет табылгасын азыр дүйнөлүк ярмарка-көргөзмөлөргө койгондо таң калып, тарс жыгылган адамдар көп экени белгилүү.

Кийиз, жыгач буюмдар менен бирге темир усталардын колунан бүткөн кыз - келиндерге ылайык жезден, күмүштөн, алтындан жасалган сөйкө, билерик ж.б.у.с. азем заттар да болгон. Ошол эле адамдар ат жабыктыгын да кооздогон. Алардын ичинде темирден жасалган кишен деген дагы бир буюм бар. Аны күлүктөрдү, жорголорду уурдатып жибербеш үчүн пайдаланышкан. Ч.Айтматовдун Гүлсары айгырын тоого үйүргө качырбаш үчүн башкарма Алданов анын бутуна кишен салдырып жүрдү, бирок аны баары бир баш ийдирип албаган соң, акыры бычтырып тынышты. Бир жолу тоого кишенин шалдыратып качып келген Гулсарынын бутунан Танабай алышып жатып аны араң дегенде чыгарды. Мына анын ошол учурдагы ой жүгүртүүсү «Дат баскан кишенди ары айландырып бери айландырып карап, аны соккон устанын өнөрүнө

ыраазы болду. Усталыгында айып жок. Чебер колдон чыккан экен бул кишен. Илгерки өткөн кыргыз усталарынан мурас. Азыр ал өнөрдөн жик калбады. Баары биротоло унутулду. Азыр кишендин кереги жок, бирок башка буюмдар да жоголуп бара жатат, ошого ич ачышат. Күмүштүн, жезден, жыгачтан, булгарыдан не бир укмуш жасалга, идиш-аяк буюмдары жасалчу эмес беле илгери. Анчалык кымбат деле эмес, бирок көркөмү артык эле. Эми алардын бири жок. («Гулсарат», 86-бет). Бул мисалда өтө маанилүү бир деталь бар. Ал – кишен. Танабай азыр кишендин кереги жок, ал эски усталардын гана кийинкилерге калтырган эстелиги деп жатат. Ал эми чыгармада «кишен» белгилүү бир символдук кызмат аткарат. Кашкатаев, Сегизбаев, Алдановдор аны менен атты гана кишендеп жаткан жок. Алар өзүнчө ой жүгүртүүсү, инсандык касиети бар Танабайды «кишендеп», б.а. туш тараптан кысып, коммунистик демилгесин өчүрүп, күлала кылып жок кылууга бардык аракеттерин жумшашат.

Кишен – катуу бийликтин, бюрократия менен карьеризимдин символу. «Эрте келген турналар» повестинде бет аарчы символу бар. Илгери, б.а. кыздар азыркыдай ачыкка чыга элек уяң, тартынчаак кезде балдар да ызааттуу болучу. Бирок бул маселенин бир гана тарабы. Султанмураттын өзүнүн классташы Мырзагүлгө тике сүйлөшө албай, иниси Ажымураттан кат беришинин себеби балада кызга карата кандайдыр бир ички жылуу сезим (аны сүйүү деп айтуу деле анчалык ылайыксыз) пайда болуп, ага жолой албай, өзүнчө эле бир кызык абалда жүрөт. Антпегенде мурда кубалашып ойноп, кээде Султан Мырзагүлдөн калем сабын тартып алып, ыза кылган күндөрү деле болчу. Кыз эми ал үчүн ушунчалык сүрдүү, астынан чыгып, каттын жообун суроого кудурети келбейт. Бир жолу ал экоо арыктын өйүз-бүйүзүнөн жолугушуп калышты. «Кыз ага түз келатты, жалжылдап тике келатты, жадырап жылмайып келатты. Ал арыктан аттамак болду.

-Абайла, жыгыласың, – деди бала.

Кыз эчтеме деген жок, күлүп гана койдү. Кыз колун берди, эки алакан жабышып, Султанмурат кызды сүйөй тартып алды. Ушунча жыл бир класста бирге окуп жүрүп, кыздын колу мынчалык сезимтал, мынчалык сырдуу экенин билбептир». Баланын сезими ойгонуп, кызга арзый баштагандыгы анын сүрү жазуучу тарабынан устаттык менен ачылган. Ошол жолугушууда Мырзагүл Султанмуратка белек берди. Ал бетарчы экен: «Дептердин барагындай жүзарчынын бурч-бурчуна, четтерине гүл, жалбырак түшүрүп сайыптыр. Бир бурчундагы гүл арасына кызыл жип менен үч тамга менен жазыптыр. SqM. Мунусу Султанмурат жана Мырзагул дегени!» Ошентип, бул символ кыздын жигитке берген жообу. Бетарчыдагы саймалар жана бурч-бурчундагы гүлдөр анын жүрөк сезими. Кыз-гүл. Бала ага

бапестеп назик мамиле кылыш керек. Үч тамгасы экөөбүздүн тилегибиз бир деген белги (символ).

Султанмурат бетарчыны чөнтөгүнө салып жүрөт. Күндө эки - үч жолу алып карап, анан Мырзагүлдү көргөн сымал ыраазы болуп калат. Алар мектепке барбай калышкан, сарайда Ак-Сай десантынын жазгы кошко деген аттарын багып жүрүшөт. Бир жолу бетарчыны талашкан классташы Анатай менен мушташа кетет. Бул сүйүүнү барктоонун символу. Кыздын белеги бала үчүн ыйыктын ыйыгы. Кийин Ак-Сайда жер айдап жүргөн кезде турналар келип, айдоого коно турган болуп, анан кайра канаттарын күүлөп учуп кетишет. Ошондо куштардын артынан Султанмураттын чуркаганычы! Максаты алардын канатынан эле бир тал алып, Мырзагүлгө төлгө катары көргөзмөк. Бирок турналар каарандатпай кетип калды.

Ушундай эле буюм символу-колго согулган моюн орогучту Эдигей Зарипага арзып, бирок сөз айта албай жүргөн кезинде алат: «Каранарга жөнөп жаткан Эдигейге Зарипанын баласы Даул колго токулган жүн моюн орогуч алып келип берди.

-Эдигей аке, апам айтты, моюнуна суук тийбесин дейт-деди Даул.

Эдигей кубанганынан балдарды кыса-кыса кучактап, өпкүлөп жиберди, жетине албады, сөз таппады. Бул Зарипанын коңул бурган алгачкы белгиси болду, ошого жүрөгү алып-учуп толкундап кетти».

Жазуучу сүйүү сезимин психологиялык жактан абдан мотивировкалуу сүрөттөйт. Жаш Султанмурат сыңары улгайып бараткан Эдигей нечен ирет камынып, бирок өз сезимин Зарипага билдире албай жүрөт. Аны аял түшүнчү, бирок сөзгө келүүнүн

шарты жок эле. Абуталип кармалып кеткен, ал эртедир-кечтир бул аймактан жер которуусу зарыл. Ошон үчүн «моюн орогуч» менен ички сезимин билдирди да, Эдигей Каранарды алып келгенче көчүп жолго түштү. Ошондо Эдигейдин күйгөнүн айтпаңыз. Ал жер кучактап, баягы Танабай Бубужандан ажыраган кездегидей буркурап ыйлады да, көз жашын Зарипанын белеги менен аарчып, өзүн сооротту. Бирок дагы эле тынчала албады. Башка жакка ооп кетүүнү ойлоп жүрдү.

«Ак кеме» повестинде концепциялык маанидеги «Бугу-Эне» жомогуна байланышкан масштабдуу символ менен бирге жекече мааниге ээ болгон ыкма катарында колдонулган буюм-теримдердин символдору да бар. Мисалы, «Ак кеме» бала үчүн атанын символу. Ал ошол жерде атасы матрос деп уккан. Ошон үчүн аны күн сайын дүрбү салып кароодон тажабайт. Таятасы портфель сатып бергенден тарта мурдагы эки дос (өзү жана дүрбүсү) үчөө болуп калды. Бала портфелин жанындай көрөт. Уктаса башына жазданып жатып, ага жомок айтып берет, Портфель -билимдин символу. Ал окууну ушунчалык энсейт.

Ошентип, башка чыгармаларындагы сыяктуу эле буюм - теримдердин символу да маанилүү идеялык-көркөмдүк жүк көтөрүп турат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Беш томдук.-Б: Шам, 1999.
2. Айтматов Ч. Тавро Кассандры,-М: 1995.
3. Чингиз Айтматов.- Ф.: 1971.
4. Айтматов Ч. Очерки, статьи и рецензии о его творчестве. – Ф. : 1975.
5. Айтматов Ч. В соавторстве с землей и водою.- Ф.: 1978.